

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 8, Sayı/Issue: 3, Aralık/December 2024]

Cevdet AVCI

<https://orcid.org/0000-0003-0948-1659>

Doç. Dr.

cavci@gantep.edu.tr

Gaziantep Üniversitesi

<https://ror.org/020vvc407>

Fen Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kitle İletişim Aracı Olarak Atasözlerinde Kültürel Manipülasyon: Anakronik Bir Eleştiri Denemesi

*Cultural Manipulation in Proverbs as a Mass
Communication Tool: An Anachronistic Criticism Attempt*

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received:* 29.10.2024

Kabul Tarihi | *Date Accepted:* 06.12.2024

Yayın Tarihi | *Date Published:* 30.12.2024

Atf | *Citation*

Avcı, C. (2024). Kitle İletişim Aracı Olarak Atasözlerinde Kültürel Manipülasyon: Anakronik Bir Eleştiri Denemesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(3), 1338-1357. <https://doi.org/10.34083/akaded.1575747>

AVCI, C. (2024). Cultural Manipulation in Proverbs as a Mass Communication Tool: An Anachronistic Criticism Attempt. *Journal of Academic Language and Literature*, 8(3), 1338-1357. <https://doi.org/10.34083/akaded.1575747>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çift Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval</i>
Katkı Oranı Beyanı <i>Author Contributions</i>	Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir <i>Author's contribution rates to the study are equal.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Cevdet AVCI | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

Atasözleri, sözlü kültür çağının geleneksel dünyasında topluluk ve kuşaklar arasında tecrübeye dayalı bilgi sistemlerini taşıyan kitle iletişim araçlarıdır. Değerler, tutumlar, davranış kalıplarına yönelik sosyal ve kültürel etki yaratma amacı güder. Geçmişin tecrübelerine dayalı olması atasözlerinin kültür ekolojisi bakımından arkaik izler taşımaya yol açar. Nitekim yaşanmış sosyo-kültürel, fiziki ve ekonomik deneyimler tarihî veya tarih öncesi dönemin şartlarına bağlı olarak gelişir. Dolayısıyla bu tecrübeler kültürel değişimler karşısında yer yer geçerliliğini kaybedebilir, model davranışlar anlamını yitirebilir. Atasözleri bazen de kendi döneminde bile genelleyici, sınıfçı ve ön yargılı biçimde kültürel tutumlar yansıtılabilir. Bu bakış açısıyla makalede, atasözleri manipülasyon kavramıyla ilişkilendirilerek bir eleştiri denemesi yapılmıştır. Atasözlerinin kolektif metinler olması ve kültürel tutumları yansıtması dolayısıyla kültürel manipülasyon kavramı kullanılmıştır. Bugün yaygın olarak negatif bir anlama sahip olan manipülasyon kavramı üzerinden atasözleriyle ilgili anakronik bir eleştiri denemesi yapmak amaçlanmıştır. Makalede veri analizi tekniği kullanılmış, veriler Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I adlı çalışması taranarak elde edilmiştir. Türk kültürünün temel metinlerinin eleştirel bir gözle incelenmesi ve bir süzgeçten geçirilmesi kültürel değişim süreçlerinin anlaşılmasını kolaylaştırır. Ayrıca bu metinlerin bugünün ve yarının değerler dünyasına olumlu katkılarının devam etmesi sağlanır. Modern halk biliminin disiplinler arası akademik ve entelektüel çerçevesi makalenin konusunun ve bakış açısının belirlenmesine alan açmıştır. Yapılan inceleme ve değerlendirmede atasözlerinin bir kısmının kültürel manipülasyon aracı olarak daha çok negatif manipülasyon tekniklerini kullanma yoluyla olumsuz tutumlar geliştirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, atasözü, kültürel manipülasyon, sosyal etki, disiplinler arasılık.

Abstract

Proverbs are mass media tools that carry experience-based knowledge systems between communities and generations in the traditional world of the age of oral culture. It aims to create social and cultural impact on values, attitudes and behavioral patterns. Being based on past experiences causes proverbs to bear archaic traces in terms of cultural ecology. As a matter of fact, socio-cultural, physical and economic experiences develop depending on the conditions of the historical or prehistoric period. Therefore, these experiences may sometimes lose their validity in the face of cultural changes, and model behaviors may lose their meaning. Proverbs can sometimes reflect cultural attitudes in a generalizing, classist and prejudiced way, even in their own time. From this perspective, in the article, a criticism attempt has been made by associating proverbs with the concept of manipulation. The concept of cultural manipulation was used because proverbs are collective texts and reflect cultural attitudes. It is aimed to attempt an anachronistic criticism of proverbs through the concept of manipulation, which commonly has a negative meaning today. Data analysis technique was used in the article, and the data was obtained by scanning Ömer Asım Aksoy's work titled Proverbs and Idioms Dictionary I. Critically examining the basic texts of Turkish culture and filtering them makes it easier to understand the processes of cultural change. In addition, it is ensured that these texts continue to make positive contributions to the world of values of today and tomorrow. The interdisciplinary academic and intellectual framework of modern folklore has opened space for determining the subject and perspective of the article. In the analysis and evaluation, it was concluded that some of the proverbs developed negative attitudes as a tool of cultural manipulation, mostly by using negative manipulation techniques.

Keywords: Folklore, proverb, cultural manipulation, social impact, interdisciplinarity.

Giriş

Sosyal ve beşeri bilimlerin arasında bir kavşak disiplin olarak halk bilimi; bu konumunu halk bilgisi ürünlerini inceleyip değerlendirirken disiplinler arası yaklaşım, yöntem ve yorumlama kapasitesi olarak kullanır. Halk bilim araştırmacıları da buna bağlı olarak halk bilgisi ürünlerinin anlaşılması ve anlamlandırılmasında akademik ve entelektüel hareket alanı bulur. Nesnelere dünyasını anlamaya çalışırken doğa bilimlerinin atomize edip verileri mikroskop altında incelemesinin aksine sosyal ve beşeri bilimler kültürel bağlamlardaki genelin ve bütünü bilgisini kavramaya çalışarak eşgüdüm içerisinde olmak durumundadır. Bu çerçevede halk bilimi çalışmalarında ilgili yan disiplinlerin “görüş, düşünce, yöntem, kuram ve yaklaşımlarını” (Keskin, 2019, s. 940) dikkate almak kültürel değişim süreçlerini anlamının da gereğidir.

Özkul Çobanoğlu'nun (2023) Cumhuriyet'in 100. yılında Türk halk bilimi çalışmalarının yüz yıllık serüvenini ele aldığı yazısında işaret ettiği gibi günümüz modern halk bilimi çalışmaları birtakım eksikliklerine rağmen gelişimini hızla sürdürmektedir. Türk halk bilimi çalışmalarının gelmiş olduğu nokta ve bir entelektüel alan olarak disiplinler arası bakış açısı ve yorumlama kapasitesi bizlere Türk halk bilgisi metinlerini farklı yönleri ile de ele alma imkânı verir. Daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak halk bilgisi metinlerini derleme, tasnif ve inceleme boyutlarının ötesine geçip değerlendirme, anlama, anlamlandırma; bir sonraki aşamada da bunların eleştirisinin yapılarak yarına taşınmasına katkı sunmamızı sağlar. Bu bakış açısını destekleyecek biçimde Umay Türkeş Günay'ın (2009) “Türk Kültürüne Eleştiri” adlı çalışmasında ortaya koyduğu yaklaşımlar, kültürel metinlerin eleştirel boyutta ele alınmasının önemini gösterir. Doğruları tespit etmede birinci derecede belirleyici yol olan eleştirel düşünme gündelik hayattaki yüzeysel söylemlerin aksine “yargılama, küçümseme ve kişisellik barındırmadan, tespit, tahlil, yorum, çözüm ve öneri” gibi hususları içerir. Türk halk bilimi çalışmalarında ilgili disiplinlerin veri ve bakış açılarından faydalanarak burada sıralanan eleştirel süzgeçler vasıtasıyla sonuçlar ortaya koymak, Türk kültürünün temel metinlerinin geleceğe taşınmasında bir nevi filtre işlevi yerine getirecektir. Türkeş Günay'ın şu tespitleri Türk halk bilgisi ürünleri ile ilgili yapılan çalışmalarda disiplinler arası ve eleştirel bakışın gerekliliğini ve önemini ortaya koyar:

“Türk kültüründe tarih öncesinden beri süren yanlış ve doğruları sorgulamak gerekmektedir. Bu yolla doğruların sağlamaları yapılarak güçlendirilebilir; yanlışlar da ayıklanarak yerlerine sağlıklı ve zamana uygun doğru kabuller ve anlayışlar yerleştirilebilir. Bazı kabul ve davranışlar kendi zamanı için çok uygun olabilir, ancak yaşama şartları değiştiğinde anlamını yitirmekten öte, sıkıntı ve problem yaratıcı hale gelebilir.” (2009, s. 22)

Söz konusu çalışmasında Türkeş Günay, Kutadgu Bilig üzerinden eleştirel yaklaşımı ortaya koyarak erdem ve değerler sistemi bakımından eserden hareketle değerlendirmelerde bulunur. Makalenin bakış açısını şekillendiren literatüre, Robert K. Merton'un (1968) “Social Theory and Social Structure” adlı sosyoloji temelli örtük ve bozuk işlevi ele aldığı adlı eseriyle buradan hareketle Mehmet Aça ve Mehmet Ali Yolcu'nun

(2017) aynı kavramları folkloru uyarladığı “Folklorda Örtük ve Bozuk İşlev” adlı makaleyi eklemek gerekir. Makalede, “halk mutfağı ekseninde beslenme alışkanlıkları, korku mitleri, kuralları değişmez kılması bakımından atasözleri ve deyimler, kehanet ve falcılık, halk felsefesinde etnosentrizm ve öteki kurgusu, anlatı türlerinde cinsiyetçilik, ritüelin zararlı yönleri” (Aça, Yolcu, 2017, s. 59) gibi konuların örtük ve bozuk işlev penceresinden ele alınması gerektiği vurgulanır. Bu çalışmada biz de söz konusu kavramsal okumalar ışığında atasözlerine anakronik bir eleştiri denemesi yaptık. Türk halk felsefesinin ortaya çıkarmış olduğu halk fikirlerini ve anonim dünya görüşlerini yansıtan atasözleri; sözlü kültür ortamında toplumu bir arada tutan değerler, tutumlar ve davranışlar silsilesinin şifrelerini taşıyan kalıp ifadelerdir. Türk kültür tarihinde yaşanan kültürel değişim süreçleri bu şifrelerin bir bölümünün anlamını yitirmesine veya yanlışlanabilir duruma gelmesine neden olur. Nitekim değişen hayat şartları, sosyal yapılar ve üretim-tüketim sistemleri toplumun yeni üyelerine kimlik, statü, görev ve rol yüklerken bazen yeni şifreler ortaya koymuş bazen de geçmişin dayatmacı yaklaşımlarını ortadan kaldırmıştır. Yine bir diğer husus da atasözlerini ortaya çıkartan sosyal, fiziki ve kültürel çevrenin değişmesi ile birlikte tarım ve sanayi toplumlarının dönüşümü ve sonrasındaki dijital çağ, atasözlerinin kelime kadrosundan kavram dünyasına kadar pek çok dönüşümü veya yok oluşu beraberinde getirir. Biz bu çalışmada sözlü kültür ortamı içerisinde bir kitle iletişim aracı olarak tanımladığımız atasözlerini manipülasyon kavramıyla ilişkilendirerek eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaya çalıştık. Manipülasyon kavramı pek çok disiplin tarafından kullanılan zamanla anlam değişmesine uğramış olumsuz mahiyette bir kelimedir. Atasözlerinin kolektif üretimi ve çerçevesi bireye karşı bir sosyal-kültürel etki yaratmaya yöneliktir. Biz de buna dayanarak kültürel manipülasyon kavramını kullandık. Daha önce yapmış olduğumuz akademik çalışmalarda atasözlerini, ticaret ve zaman felsefesi boyutuyla ele almıştık (bkz. Avcı, 2014; 2021). Buradaki amacımız Türk kültürünün temel metinleri içerisinde yer alan atasözlerini psikolojinin ve sosyal psikolojinin dairesindeki bir kavram olan manipülasyonla ilişkilendirerek eleştirel bir okuma yapmaktır. Bu bakış açısının amacı kültürel metinlere eleştirel bakma, metinlerin yanlışlanabilir yönlerini ortaya koyma ve kültürel değişim süreçlerine bağlı olarak geçerliliğini yitiren metinlerin bugünün ve yarının dünyasındaki işlevini tamamlamasına dikkat çekmektir. Yapılan literatür taraması ve incelenmesinde manipülasyon kavramının daha ziyade olumsuz içerikli ele alınmakla birlikte bireyin çıkarlarını gözetici yönde pozitif işlevlerinin de olduğu görülmüştür. Dolayısıyla atasözleri bağlamındaki bu eleştirel okuma, kültürel manipülasyonun olumsuz ve olumlu yönleri gözetilerek yapılmaya çalışılmıştır.

1. Kavramlar-Yaklaşımlar: Sözlü Kültürde Kitle İletişim Aracı Olarak Atasözü, Manipülasyon ve Kültürel Manipülasyon

Kültürün bilindik kayıt ve aktarım araçlarının yaygın kullanımı dil biliminin, arkeolojinin ve antropolojinin verileri ışığında bakıldığında insanlık tarihinin bugüne en yakın dönemlerine denk gelir. Zira yazının kullanımı ve yaygınlaşması ile elektronik-dijital kayıt sistemlerinin ortaya çıkması son birkaç bin yıllık zaman diliminde gerçekleşmiştir.

Ontolojik olarak insanın kendini var etme biçimi olan kültür, insan hayatının dış dünyayla olan bütün etkinlik alanlarını kapsar. Başka bir ifadeyle kültür, insanın dış dünya ile kurduğu sosyal bağların ürünüdür. Bu sürecin temel aracı ise iletişimdir. İletişim biçimleri, ortamları ve araçları insanın kültürel etkinliklerini şekillendirdiği gibi geleneksel bilgi sistemlerini de kuşaklar arasında aktarmasını sağlar. Bu bilgi sistemleri yalnızca doğaya hükmetmeyi sağlayan mekanik becerileri değil aynı zamanda insanın toplumsal tutum, davranış, anlayış ve kavrayışlarını içeren bütün deneyim alanlarını kapsar. Bu süreçte dilin sınırlarının ve yapısının, insanın kültürel başarılarındaki en önemli etken olduğu görülür. Walter J. Ong (2013, s. 17-22) dil ve söz arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken sözün dilin bir ifade biçimi olduğu argümanını açıklar. Buna göre söz insanı kültürləştiren, toplumsal bağlarını inşa eden ve insanı ontolojik ve kültürel açıdan sürekli kılan temel bir edimdir. Ong'un (2013) meşhur çalışmasında ortaya koymuş olduğu kültür ortamları da yine bu sürecin bir sonucudur. Ona göre; sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamları insanın bütün birikim ve becerilerini farklı kayıt ve aktarım sistemleri ile bugüne ve geleceğe taşınmasını sağlar. İnsanlığın bilinmeyen dönemlerinden biri sözlü kültürün bir iletişim ve aktarım ortamı olması, yazının bir teknolojik araç olarak geliştirilip kullanılmasıyla başka bir aşamaya geçmiştir. Yazıyı kültürel hayata hâkim kılan ise matbaanın icadı ve yaygınlaşmasıdır. Batı'da yaygın olarak 18-19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ise elektronik kültür ortamının altyapısını oluşturmuştur. Bugüne gelindiğinde bir yandan sözlü kültüre benzer biçimde sesi ve görüntüyü içine alan diğer yandan da yeni teknik imkânlar ve araçların kullanıldığı dijital ortamlar, kültürün yeni kayıt ve aktarım alanlarına dönüşmüştür.

Sözlü, yazılı ve elektronik-dijital kültür ortamlarından kayıt ve aktarım biçimleri ile kültürel içeriklerin yapısı birbirinden farklıdır. Bunun ötesinde dijital kültür ortamı aynı zamanda insan düşüncesinin yapısını değiştirmiştir. Sözlü kültür anonim bir bellek oluşturarak "kolektif hafıza" (Halbwachs, 2017) alanını inşa eder; bu alan anılar, deneyimler, sözlü belgeler, kalıp ifade ve yapılarla doludur.

"Bir bireyin kendi kimliğini sadece belleği sayesinde oluşturabilmesi gibi, bir grup da grupsal kimliğini ancak bellek sayesinde yeniden kurabilir. Aradaki fark grup belleğinin nörolojik bir temeli olmamasındadır. Onun yerine, mitler, şarkılar, danslar, atasözleri, yasalar, kutsal metinler, süslemeler, resimler, yollar... tüm bir coğrafya gibi kimliği garanti edici bilgilerin bütünü olan kültür geçer." (Assmann, 2015, s. 98-99).

Öyle ki "Sözlü kültürde bir konuyu kalıplaşmamış, biçimlenmemiş ve belleğe seslenmeyen bir yoldan düşünmek mümkün olsa bile bu, zaman kaybından başka bir şey değildir. Kalıcı bir bilgi olmaktan ziyade, ne kadar karmaşık olursa olsun, geçici bir düşünce olur" (Ong, 2013, s. 51). Sözlü kültür ortamı insanı bu kalıp ifadeleri vasıtasıyla eklemlendiği bellek alanı sayesinde yukarıda ifade ettiğimiz gibi kültürel bir varlığa dönüşür. Bu kültürel formasyonun işlevi, fiziki ve sosyal dış dünya içerisinde insanın hayatta kalmasını sağlamasıdır. Nitekim sözlü kültür ortamındaki Ong'un ifadesi ile "tüm bilgi ve söylemin kaynağı insan deneyimi" (2013, s. 66) olması, bu deneyimlerin sonuçlarını hazır kalıplar vasıtasıyla toplumun yeni üyelerinin edinim süreci gerçekleşir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden atasözleri söz konusu kalıp ifadeler içerisinde en belirgin işleve ve etkiye sahip

ifade biçimleridir. Sözlü kültür çağı insanı bugünün aksine bütün hayat deneyimlerini izleyerek, okuyarak veya farklı simülasyonlar vasıtasıyla deneyimleyerek değil “dinleyerek, duyduklarını tekrarlayarak, atasözlerini benimseyip onları farklı şekilde bir araya getirmeyi öğrenerek, kalıplaşmış bazı bilgileri özümseyerek, toplu bir anımsamanın içine girerek” (Sanders, 1999, s. 28) öğrenirler. Bu toplu anımsamanın bağlamı, bir kültürel bellek alanıdır. Sözlü geleneğe dayalı bu alanda mit, efsane, masal, destan, halk hikâyesi, atasözü, deyim, türkü, fıkra, bilmece ve diğer pek çok tür ve biçim insanın “bilme, kavrama ve anlama” tutumunun yanı sıra “onun en etkili eğitim tarzını” (Taşdelen, 2013, s. 1284) da oluşturur. Bütün sözlü kültür ortamı ürünleri gibi bize göre kitleler ve kuşaklar arası iletişim aracı olarak atasözleri, sözlü kültürün kitle iletişim araçları olarak görülebilir.

Atasözleri sözlü kültür ortamında kitleler ve kuşaklar arasında bilgi akışı ve kültürel iletişimi sağlarken “geleneksel dünya görüşünü ve halk felsefesini” aktarır. Uzun zaman dilimlerinde deneyimlenmiş tecrübelerle bağlı olan ve toplumun davranış, yaşayış, değer ve tutumlarını belirleyen “halk fikirleri” olarak atasözleri vasıtasıyla kalıplaşmıştır (Çobanoğlu, 2000, s. 12-14). Atasözlerinin geri planındaki felsefi birikim hayatın her alanını kapsayan konu ve anlam çerçeveleri yapılan tanımlamalara da yansır. Sözlü kültür ortamında hayatın her yönüyle ilgili deneyimlenmiş bilgi sistemlerini içeren atasözlerinin tanımları da buna benzer genişliktedir. Şükrü Elçin'e göre atasözleri; “...fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kaideleri müşahhasan mücerrede giden bir yolla, bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli” (1981, s. 684) cümle yapılarıdır. Yapılan tanımlamalarda atasözleri ile ilgili öne çıkan unsurlardan birisi öğüt, ders içeren âdet ve gelenek unsurlarını barındıran “kısa ve özlü düstur” (Aksoy, 1988, s. 213) olma niteliğidir.

Esas itibari ile halk bilgisi ürünlerinin bütününe bakıldığında sözlü kültür ortamında tecrübe, değer, davranış, tutum gibi yönlerden insan hayatına dair geleneksel kabulleri ifade eden şifreleri taşıdığı görülür. Gündelik hayat içerisinde varsayımlara dayalı olarak “halk fikirleri” (Çobanoğlu, 2000, s. 12-14) öngörülerde bulunur ve tavsiyeler ortaya koyar. Atasözleri bu öngörülerini “kalıplaşmış, kısa ve özlü, çoğu bir veya iki cümle” (Aksoy, 1988, s. 14-15) şeklinde şifreleyen kalıp ifadelerdir. Buna ek olarak atasözleri ile ilgili eklenmesi gereken bir husus da sözlü kültür düşünme biçiminin manzum yapısıdır. Sözlü kültür ortamında üretilen metinlerin hafızada tutulması ve aktarılmasını sağlayan en önemli unsur şiirselliktir. Şükrü Elçin'e göre atasözlerinin de ilk örnekleri manzum olup “belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe, zevk ve muhakeme seviyesinde meydana gelir.” (Elçin, 1981, s. 685). Atasözlerinin dil boyutuyla ilgili şu tespitleri eklememiz yerinde olacaktır:

“Genelde kullanılmayan şey eskimez ve değişmez. Kullanım ise süreklilik ve değişkenlik gerektirir. Dil zaten pratik olan bir varlıktır. Değişim ve gelişim dilin özünde vardır. Bu dil değişikliklerinde sabit gibi duran, yüzyıllardır kalıbını koruyabilen atasözleri ve deyimler de birtakım değişmelere uğramışlardır. Atasözleri ve deyimler klişe sözlerdir. Söylenişlerinde şiirsellik vardır. Çoğu kafiyeli ve belli ses düzenindedirler. Bu da onların yüzyıllar boyu unutulmadan veya çok az değişimlerle aktarılmasını sağlamıştır. Onların dilleri telgraf dili gibi olup kısa ve kalıplar hüviyetindedirler. Fakat bu kısa kalıpları içinde

çok derin anlamlar barındırırlar. Kimileri net ve anlaşılır durumda olmalarına rağmen kimileri de yoruma muhtaçtırlar” (Kayra, 2003, s. 117).

Atasözleri eski Türkçe metinlerde sav olarak geçer ve sav “söz, haber, mesaj, nutuk, şöret, şan, atasözü” (Oy, 1972, s. 4) anlamlarını da barındırır. Pertev Naili Boratav (1985, s. 120) ise atasözleriyle ilgili bilgi verirken atasözlerini iki grupta ele alır. Asıl atasözleri ve atasözü değerinde deyimler, şeklindeki bu gruplamada asıl atasözleri dolambaçsız biçimde bir hüküm ortaya koyan kalıp ifadelerdir. Yine Boratav’a atıfla eklenmesi gereken bir bilgi de atasözlerinin bağımsız şekilde icra edilemeyen bir tür oluşudur. Atasözleri , “bir masal, hikâye ya da türkü gibi bağımsız olarak icra edilemez. Kendisinden masal anlatması istenilen masalcı masalını anlatabilir; ancak atasözünde böyle bir icra biçimi yoktur. Bir atasözünün söylenilebilmesi için belli bir vesile” (Boratav, 1995, s. 118) gerekir.

Bireyin içinde doğmuş olduğu çağ, sosyal çevre ve kültürel yapı açısından geleneksel dünyada bir anlamda “gerçeklik terapisi” (Tanrıkulu, 2011, s. 92) olan atasözleri deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş uyarıcı, yol gösterici ve hüküm verici geleneksel bilgi sistemleridir. Bu yanıla atasözleri halk felsefesini yansıtan işlenmiş kolektif metinler olarak bir toplumun sosyal ve fiziki çevresiyle kurduğu ilişki biçimleri ve davranış kodlarını “zihin yapısını-estetik anlayışını” (Duman 2012, s. 1) taşır. İnsanın dış dünyayla olan münasebetlerinden çıkartılan yol gösterici sonuçlar atasözleriyle kuşaklar arasında taşınmıştır. Bu durum atasözlerinin sözlü kültür ortamındaki işlevleriyle yakından ilgilidir. Başka bir ifadeyle de tecrübelerden hareketle tavsiye niteliğindeki bu kalıp ifadeler, geleneksel dünyada insanın ihtiyacı olan kültürel yazılımı hazır kalıplar şeklinde verir (Avcı, 2014, s. 63; Avcı, 2021, s. 1009).

Geleneksel bilgi sistemleri içerisinde bütün unsurların belirli bir işlevle var olduğu ve aktarıldığı görülür. William R. Bascom “Folklorun Dört İşlevi” (2010, s. 71-80) başlıklı yazısında halk kültürü unsurlarının işlevlerini “Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme; değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme; eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktarılacak eğitilmesi; kişisel ve toplumsal baskılardan kaçıp kurtulma” şeklinde sıralalar. Bu işlevler içerisinde değerlere, toplumsal kurallara ve törelere destek verme ile eğitim ve kültürün kuşaklar arası aktarımı atasözlerinin işlevleri arasındadır. Sözlü kültür ortamında atasözleri bireyin kültürel inşasında bu rolleri üstlenir Hatta atasözlerinin bu zorunluluktan dolayı ortaya çıktığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Çobanoğlu’nun atasözlerinin işlevleri ile ilgili tespitleri bu durumu daha da açıklayıcı niteliktedir:

“Atasözleri bir tür olarak insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren yapısal ve işlevsel zorunluluklar neticesinde ortaya çıkmıştır. Sözlü kültür ortamında bireyler ve kuşaklar arası edinilen bilgilerin topluluk halinde yaşamaktan kaynaklanan sosyal hayat kuralları ve bunlarla birlikte topluluğun kendisini kainat içine yerleştirdiği yer ve hayata verdiği anlamlar itibarıyla kimliğine ve dünya görüşüne ait kültürel bilgilerin muhafazası ve eğitim yoluyla yayılması işlevlerini atasözleri üstlenmiştir” (Çobanoğlu, 2004, s. 19).

Atasözleri ile ilgili yapılan araştırmalarda çok geniş bir literatür ve bilgi birikimi bulunmakla birlikte bizim bu çalışmanın sınırlılıkları içerisinde atasözlerinin genel tanımlamaları ve sözlü ortamdaki işlevlerine dikkat çekecek hususları vurgulamamız yeterli olacaktır.

Üretilen bilgi sistemlerinin sözlü kültür ortamı araçları ve dinamikleri ile kaydedilip aktarıldığı dönemi geleneksel dünya olarak bu yazıda tanımladığımızda atasözlerinin bu dünyadaki insanın hayatını kolaylaştıracak bilgi depoları olduğunu söyleyebiliriz. Dünyadaki üretim-tüketim sistemleri, coğrafi yaşam alanları, ulaşım ve iletişim araçları gibi etkenlerin değişmesi insan hayatının boyutlarını da değiştirmiştir. Buna bağlı olarak geleneksel dünyada sözlü kültür ortamında doğan ve büyüyen ve o dönemin yaşam şartları içerisindeki problemlere ve ortaya çıkabilecek çeşitli durumlara karşı çözüm önerileri ve tavsiyeleri ortaya koyan atasözlerinin bir bölümü bu değişim süreçleri içerisinde geçerliliğini yitirmiştir. Buradaki temel belirleyici etken ise atasözlerinin bir bölümünün yeni yaşam şartları ve kültür çevrelerinde işlevini kaybetmesidir. Belirli bir kültür ekolojisinde ortaya çıkan, önemli işlevler yerine getiren atasözlerinin bir kısmı; değişen koşullar karşısında arkaik kalmıştır. Bu yaklaşımdan hareketle makalede atasözlerini bugünün dünyasına ait bir kavram olan manipülasyon ile ilişkilendirilerek ele alıp eleştirel bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Bunu yaparken de manipülasyon kavramını genel kabul olarak olumsuz anlamlarının yanı sıra daha geniş çerçevede bir sosyal etki boyutuyla da ele aldık. Atasözlerinin anonim kolektif metinler olması sebebiyle kültürel manipülasyon kavramını kullandık.

İnsan bedensel varlığının bütün ifade biçimlerini ve tarzlarını; bir kültürel alana girerek, dâhil olarak veya kültürel alanla paylaşarak ya da bir kültürel alanla karşılaştırarak ortaya koyar. Bu anlamda insanın kültürel alana açık ontolojisi kültürel etkileşime de iki yönlü açık olmasını getirir. Mekân, bellek, sosyal bağlamlar bu kültürel alanlar arasındadır. Kültür bir anlamda dünyada var olmanın alanı ve aracıdır. “Algının Fenomenolojisi”nde Merleau-Ponty (2016, s. 199) insanın bir kültürel meyli olduğunu ve bilincin “kendini kültürel bir dünyaya” yansıtarak “habituslar” oluşturduğunu söyler. Ona göre; “Nasıl ki doğa, kişisel yaşamımın merkezine kadar giriyor ve onunla iç içeyse, davranışlar da doğaya iner ve kültürel bir dünya oluşturacak şekilde orada birikirler.” (Merleau-Ponty, 2016, s. 468). Yine aynı yerde, insanın bu kültürel dünya algısının kendi edileminin ve başka bir insanın algısıyla doğrulandığı söylenir. Burada kullanılan bir diğer kavram da kültürel montajdır (Merleau-Ponty, 2016, s. 482). İnsanın dış dünyayı alımlaması ve kendini bu dünyada var etmesinin bir yolu olarak kültürel ifadeler ve montajlar kaçınılmaz bir iletişim sarmalının içinde olmasını gerekli kılar. Bu gereklilik ise insan davranışlarının içten güdülenme veya dıştan güdülenme yoluyla ortaya çıkarak gelişmesi sonucunu doğurur. Ontolojik olarak insanı dıştan güdüleyen ve kültürel davranışlarda bulunmasını sağlayan etkenlerden birisi manipülasyonla açıklanır. Bugün modern psikoloji iletişim bilgileri diğer bilim alanlarında yaygın olarak kullanılan manipülasyon kavramı genellikle ikili ilişkiler, iş ortamı ve iletişim araçları bağlamında yapılan çalışmalarda ele alınır.

İnsan hareketlerinin yönlendirilerek birer istendik davranışa dönüştürülmesinin üç yolu vardır. Bunlar: güç kullanmak, manipülasyon ve yönetmektir. Manipülasyon söylemi, hedefler doğrultusunda yeniden inşa edilme ve bir çeşit “zihin menajerliği” olarak görülür (Tutar, 2016, s. 98, 104). Bir tür bağlayıcı güç olan manipülasyon, insanın benliğinin dışından gelen bütün uyarılar tarafından yapılabilir. Bu uyarılar sosyal kültürel, dinî, yazılı, elektronik-dijital olabilir. Farklı bilim dallarının çalışma alanı içerisinde olan

manipülasyon, içeriği ve kapsamının genişliği münasebetiyle zor tanımlanan bir kavramdır. Zira manipülasyonda “kötü niyetli bir ima olmayabilir ve olup olmadığı da belirtilmez. Manipülatör hedefin çıkarları doğrultusunda, hedefin çıkarlarına karşı veya bu çıkarlara aldırış etmeden hareket ediyor olabilir. Bunların hepsi mümkünken manipülasyon tanımlanamayan bir tanımına ulaşır” (Hurn, 2019, s. 4).

Fransızca kökenli olan manipülasyon kelimesi güncel Türkçe sözlükte (URL 1) “yönlendirme; seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme; varlıkları yapıcı, açıklayıcı ve yararlı bir biçimde kullanma işi” şeklinde geçer. Yapılan çalışmalarda bugünün dünyasına ait bir kavram olarak manipülasyonla ilgili tanımlardan birisi “ortamların, kişilerin özelliklerine uygun olacak şekilde değiştirilmesinin yolu” (Buss vd., 1987, s. 1219) şeklindedir. Bir diğerine göre; “Geniş anlamda manipülasyon, başkalarının davranışını veya algıyı etkileme çabasıdır. Kötüye kullanım yoluyla, yanıltıcı veya başka şekilde sömürücü araçlar.” (Hurn, 2019, s. 2) olarak geçer. Kasıtlı bir etki biçimi olan manipülasyon, manipülatörün çıkarlarına uygun şekilde bir kişi veya taraf vasıtasıyla davranışı değiştirme girişimidir. Manipülasyonun amacı ve yöntemleri çok çeşitli olmakla birlikte geri planında başkasının davranışlarını kontrol etme veya düşüncesini yönlendirme çabası yatar. Manipülasyon “olmayan olmuş gibi düşündürülmesinin yanı sıra ‘olanın da kusurlu gösterilmesi’ şeklinde zihinsel etkiye yönelik bir hileli yönlendirme değildir. Bu hileli yönlendirme sürecinde gerek konvansiyonel iletişim teknolojileri gerekse de yeni iletişim teknolojileri hedef ile kurduğu bağ ile önemli misyon üstlenmektedir” (Elitaş, 2022, s. 116).

Bir “sosyal etki” (Cialdini ve Goldstein, 2004) biçim olan manipülasyon, olumlu ve olumsuz yönleri ile karşıdaki kişinin veya grubun değer tutum davranışlarını şekillendirme amacı güder. Buradaki sosyal etkiyi arkadaşlar, ebeveynler, çocuklar, müttefikler ve rakipler veya geleneksel kültürlerdeki kolektif metinler ya da bugünün kitle iletişim araçları yaratabilir. Uyum ve uygunluk manipülasyonun temel amaçları içerisinde yer alır. Manipülasyon taktiklerine bakıldığında ise bunun çok yönlü olarak hem hedefin kişilik ve kültür özelliklerine bağlı olduğu hem de sosyal ve kültürel bağlamla şekillendiği görülür. Manipülasyon taktikleri davranışsal kışkırtmaya yönelik olanlar ve davranışsal sonlandırmaya yönelik olanlar, şeklinde ele alınmıştır (bkz. Buss vd. 1987, s.1220). Bir diğer husus da manipülasyonun negatif ve pozitif araçlarla yapılabilmesidir. Negatif manipülasyonda kişide olumsuz duygular ve düşünceler uyandırılırken pozitif manipülasyonda ikna etme veya etkileme, karşının sınırlarını ve haklarını gözetme gibi unsurlar yer alır (bkz. Darren, 2020).

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bugün yaygın olarak kişisel çıkarlar elde etmek amacıyla karşıdaki üzerinde etki yaratma şeklinde olumsuz olarak tanımlanan manipülasyon, her zaman bu amaçla yapılmaz. Şahsi kazanç elde etmenin ötesinde karşıdaki kişi için neyin doğru ve yararlı olduğunu düşünen kişiler de bireyin hangi yönde karar vereceğini veya davranacağını kontrol etmeye çalışabilir. Bu da yine bir çeşit manipülasyon anlamına gelir. Burada karşımıza çıkan kavram ise iknadır. İkna olumsuz manipülatif araçlar kullanmaksızın karşıdakini istenilen davranış ve tutuma yönlendirme şeklinde olabilir. “İknayı manipülasyonun altında bir aşama olarak düşünmek gerekir. O halde ikna, bir çeşit

manipülasyon yöntemi haline gelir. İkna aynı zamanda daha az etkili yöntemlerden biridir. “İkna”yı manipülasyona yönelik bir örtmece” olarak tanımlamak mümkündür “(Hurn, 2019, s. 3).

Yine manipülasyonun bir başka yönü de bugünkü güncel yaklaşımlar içerisinde ağırlıklı olarak psikolojik etki yaratma şeklinde ön plana çıkar. Ancak manipülasyon aynı zamanda sosyal bir etki türüdür. Bu ise “yetersiz, aldatıcı ve hatta taciz edici” (Yılmaz, 2018, s. 449) stratejiler kullanarak algı, davranış ve tutumlar geliştirme şeklinde yapılır. Özellikle sosyal manipülasyonda bireyin tutum geliştirmesinin geri planında “zihinsel, duygusal ve davranışsal” (İnceoğlu, 2010, s. 20) birikim ve deneyimleri etkilidir. Dolayısıyla manipüle edilecek kişinin veya grubun ilgili konu bağlamındaki tutumlarının önceden tespit edilmesi ve incelenmesi manipülasyon araç ve yöntemlerini de tayin eder. Manipülasyon stratejileri ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konulan ve kabul görülen başlıklar “yalan söyleme, duygu sömürüsü, kurban rolünü oynama, aşağılama ve provokasyon, duygusal şiddet, mahrum bırakma, suçluluk duygusu yaratma ve egoyu okşama” (Buss, 1987, s. 1219-1279; Björnsson, 2016, s. 637-653) olarak sıralanır. Bunlar genelleyici başlıklar olup psikolojik veya sosyal etki yaratmanın strateji ve yöntemleri kişiye, duruma, bağlama göre çeşitlenir. Manipülasyon konusu ve stratejileri ile ilgili yapılan araştırmaların konuyu belirli yönlerden ele alış ve sınırlı bakış açılarının ötesinde dikkat çekici bir makale olan Alexander Fischer’in “Then again, what is manipulation? A broader view of a muchmaligned concept. Philosophical Explorations” (2022, s. 170-188.) başlıklı çalışması yaptığımız okumalar arasında dikkat çekicidir. Fischer bu makalede manipülasyonu “manipülatif bir eylemin, belirli bir amacı (bir eylem, bir ürün vb.) zevkli/zevksiz olarak sunarak bir failin duygusal durumlarını kasıtlı olarak modüle etmesi” şeklinde tanımlar. Makalede manipülasyon konusunun sınırlı bir şekilde ele alınmayacağı, geçmişten bu yana manipülasyonun çok yönlü olarak insan ve toplum hayatına etkisi altına alan bir kavram olduğu vurgusu yapılır. Manipülasyonun yalnızca belirli tekniklerle kişiyi olumsuz anlamda etkilemek ve manipüle edenin kendi çıkarları doğrultusunda yapılan bir eylem olarak tanımlanması eksik bir bakış açıdır. Fischer, manipülasyonun kelime anlamı ve çerçevesi ile ilgili şu bilgileri verir:

“Latince manipulus kelimesinden türeyen ve "bir avuç" (lejoyndaki askerler) anlamına gelen "manipülasyon"un bir zamanlar gerektirdiğinden çok uzaktır. 'Birin elinden tutmak' (hatta faydalı bir şekilde!) anlamında kullanıldıktan sonra, bir şeyin 'becerikli bir şekilde kullanılması' (örneğin bir makine; çağdaş anlamımıza yaklaşıyoruz) anlamına gelen teknik bir terim haline geldi. Terimin, kişinin sonuç odaklı ele alınması olarak bilimsel bağlamlarda yerini alması davranışçılık ve psikanaliz yakınlığındadır. Korku, öfke, başkalarına güvensizlik ve kötü otoriter şahsiyetlere hayranlıkla kamuoyu oluşturmak için propaganda kullanan diktatörlüklerin olaylı bir geçmişinden sonra, yukarıda bahsedilen çağrışımların 'manipülasyon' teriminin günlük kullanımımızda yer alması anlaşılabilir bir durumdur. ' Neo-Marksist gelenek ve geçmişle ilgili genel şok, bunu, şeytani bir manipülatörün, rasyonelliği aldatarak ve altüst ederek bir faili kınanacak bir şekilde etkilediği yönündeki bir suçlama olarak belirledi; bu da 'manipülasyon'un (olumsuz) ahlaki çağrışımlara sahip olmasına yol açtı.” (2022, s. 170-188)

Bu çalışmaya göre manipülasyon geleneksel açıdan olumsuz bir şekilde aldatıcı ve dayatmacı bir yöntem olarak görülse de bunun ötesinde daha karmaşık bir olaydır. Aynı yerden alıntıyla, “Manipülasyon, bir manipülatörün, manipüle edilen kişinin duygulanım durumlarını modüle etmeye çalıştığı, bir amaç (bir eylem, bir ürün vb.) olarak algılanan bir amaç (bir eylem, bir ürün vb.) önererek bir etki biçimi” şeklinde tarif edilebilir.

Buraya kadar manipülasyonla ilgili yaptığımız tanımlamalar ve değerlendirmeler ışığında manipülasyonun tek taraflı bir iletişim etkinliği olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan atasözlerini manipülasyon kavramı ile ilişkilendirdiğimizde atasözlerinin de benzer biçimde birey ve kitlelere tek yönlü bir bilgi aktarım sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Zira bu bilgi aktarım sisteminde kişiler atasözlerini tekrar etmek yoluyla ondan çıkartacakları dersi edinir ve bu hazır kalıpları farklı bağlamlarda icra ederek sonraki kuşaklara taşınmasını sağlar. Atasözlerinin bu tek yönlü iletişim biçimi manipülasyon mantığında olduğu gibi kişiyi veya toplumu psikolojik ve sosyal etki altına almak maksadıyladır. Hatta atasözlerinin iletişime tamamen kapalı yönünün, tam anlamıyla bu bireysel ve sosyal etkiyi yaratmaya yönelik olduğunu söyleyebiliriz. Burada atasözlerinin bu etkiyi yaratırken bir çeşit “rızanın imalatı” (Lippmann, 1998) sürecine benzer bir yöntem kullandığı tespitini de yapabiliriz. Bu rızanın imalatında atasözlerinin etkisi elbette geleneksel toplum yapıları içerisinde sözlü kültürün şartlarıyla da ilgilidir. Sözlü kültür çağı insanı aidiyet duygusunun gelişebilmesi için bu bellek alanına bir anlamda teslim olmak zorundadır. Topluluğun doğal üyesi olabilmek becerisi toplumsal kültürel bilgi sistemlerinin edinilmesi ile ilgilidir. Yine bu durum toplumdaki kişiler arasındaki iletişimi de şekillendirir. Bireyci veya toplulukçu yapılarda kişiler arası iletişim birbirinden farklı dinamiklerle şekillenir. Geleneksel dünyada “toplulukçu” (Erden Çınar vd., 2022, s. 101) yapılar hakim olduğundan birey, topluluğun hem kültürel atmosferinin hem de diğer bireylerinin bütün etki biçimlerine açıktır. Bu açıklık ise atasözlerinin doğrudan kültürel manipülasyon aracı olarak işlev görmesini ve etkili olmasını sağlar. İnsan ilişkilerinin şekillenmesinde toplumsal davranışın etkisiyle ilişkili tespitlerle bu konuyu tamamlayabiliriz. “Kolektif şekilde icra edilen bir davranış, gelenek veya toplumsal kabuller o toplumun tarihi geçmişinde belirli bir düşünüş ve kavrayışın etkisiyle meydana gelmiş olması yüksek ihtimaldir. Aynı şekilde insan iletişiminin karakterini şekillendiren olguların da izini bu şekilde sürmek mümkündür.” (Çalışkan, 2021, s. 45).

Aşağıda örnekleri ile birlikte inceleyeceğimiz üzere atasözlerine bu kavramsal çerçeve bağlamında bakıldığında atasözlerinin çeşitli sebeplerle hem negatif hem de pozitif yönde birer kültürel manipülasyon aracı olduğunu söyleyebiliriz. Çeşitli sebeplere bağlanma veya yorumlanmaya açık olarak atasözlerinin bir kısmı geleneksel dünyada da doğrudan negatif kültürel manipülasyon araçları olmuşken bugün bu özelliği gösteren atasözlerinin büyük oranda işlevini yitiren veya anlam değişimine uğrayan atasözleri olduğu görülür.

2. Manipülasyon Stratejileriyle Atasözlerinde Manipülasyon Örnekleri

Manipülasyon kavramı ile ilgili olarak yerli ve yabancı literatürde yapmış olduğumuz okumalar ve incelemeler kavramın çerçevesinin geniş olduğunu ortaya koymuştur.

Psikolojik veya sosyal etki yaratma amacı güden bir eylem olarak manipülasyon; olaya, duruma veya bağlama göre değişebildiği gibi manipülasyon teknikleri de hem manipüle edenin hem de manipüle edilenin duygu, düşünce ve bilgi birikimine göre değişebilir. Böylece manipülasyonunun tanımlanmasında ve manipülasyon tekniklerinin belirlenmesinde geniş bir alan ortaya çıkar. Bu çalışmada ikili ilişkilerde yaygın olarak kullanılan ve günümüzde kitle iletişim araçları vasıtasıyla ya da siyasette bir araç olarak kullanılan manipülasyonu geleneksel kültürün bir ürünü olan atasözleri ile ilişkilendirdik. Yapılan araştırmalarda aşağı yukarı kabul gören manipülasyon stratejilerini atasözleri ile ilişkilendirerek eleştirilerle sonuçlar ortaya çıkarmaya çalıştık. Yukarıda ortaya koyduğumuz üzere manipülasyon stratejileri negatif veya pozitif yönde kişiyi veya bir grubu etki altına alma şeklinde olabilir. Bu stratejiler; yalan söyleme, duygu sömürüsü, kurban rolünü oynama, aşağılama ve provokasyon, duygusal şiddet, mahrum bırakma, suçluluk duygusu yaratma ve egoyu okşama şeklinde sıralanır. Bu başlıklara uygun olarak Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I" (1988) adlı çalışmasındaki atasözlerini tarayarak manipülasyon teknikleriyle ilişkilendirdik. Atasözleriyle ilgili diğer sözlükler de tarandığında elbette daha fazla örnek çıkacaktır; ancak biz makalenin sınırlılıkları içerisinde bu kadarını yeterli gördük. Atasözlerinde doğrudan yalan söyleme örneği bulunmadığından diğer başlıklarla ilgili yaptığımız taramaların sonuçlarını şu şekilde sıraladık:

Duygu sömürüsü

Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar. Öksüz neden güler? Yanılır da güler. Öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser. Öksüzün karnına vurmuşlar (öksüzü dövmüşler) "vay arkam!" demiş. Anaya babaya hizmet, Tanrı'ya ibadet. Ne verirsen elinle, o gider seninle. Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur. Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar. Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.

Kurban rolünü oynama

Felek, kimine kavun yedirir kimine kelek. Yabancı koyun kenara yatar. Talihsiz hacıyı deve üstünde yılan sokar. Kader olmayınca kadir bilinmez. Ters giderse insanın işi, muhallebi yerken kırılır dişi. Kız bir sevgi ile doğar, bin sevgiye çıkar; oğlan bin sevgi ile doğar, bir sevgiye iner. Erkeğin nefsi bir, kadının ki dokuzdur. Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni. Koyunun melediğini kuzu melemez. Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline. Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş. Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar. Öksüz oynaşa çıkmış, ay akşamdan doğmuş.

Aşağılama ve provokasyon

Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz. Katıra "babam kim?" demişler, "dayım at" demiş. Adam hacı mı olur ulaşmakla Mekke'ye, eşek derviş mi olur taş çekmekle tekkeye? Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir. Tatsız aşa tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin. Üç kuruşluk eşeğin beş paralık sıpası olur. Gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz. Aptal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşa girerse yağ oldum sanır. Garip itin kuyruğu

bacağı arasında (götünde, kıçına kısık) gerek (olur). Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır. Alçacık eşeğe herkes biner. Eşek at olmaz, ciğer et olmaz. Kızın var, sizin var. Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun. Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, özengi ile yürüyen at, kapında tutma, hiç durma sat. Bal arıdan, kavga karıdan çıkar. Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz. Kadın erkeğin şeytanıdır. Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan. Dul karı, şeytan karı, aldar (aldatır) alır bekârı. Er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur. Deli kız düğün etmiş, kendi baş sedire geçmiş. Alma karının dulunu, peşine gelir kulunu; senden yer senden içer, kendine yığar pulunu. Halayıktan kadın olan kurnayı deler tasla, köleden meyzin olan minareyi yıkar sesle. Enginin azgını, kürk giyer yaz günü. Yük altında eşek kalır. Yatan (yatar) arslandan, (kurttan) gezen (yelen) tilki yeğdir (iyidir). Tavuk kaza bakmış da kıçını yırtmış. Sağırlar birbirini ağırlar. (Keller ile yağırlar birbirini ağırlar.). Leyleğin ömrü (günü) lalka ile geçer. Külhancının beyliği hamamcılık demişler. Kör ölür badem gözlü olur, kel ölür sırma saçlı olur. Kör pazara varmasın, pazar körsüz kalmasın. Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır (kaçar), ya zurnacıya. Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile. Kel kız teyzesinin saçıyla övünür. Karınca kanatlanınca serçe oldum sanır. Karga şakırdamış bülbülüm sanmış. Kadın erkeğin şeytanıdır. Domuzdan toklu doğmaz.

Duygusal şiddet

Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar. Çok gezen tavuk ayağında pis getirir. Güzele köken yakışır, çirkine allar neylesin. Sağılır ineğin buzağısı kesilmez. Yılan kendi eğrilğine bakmaz da “devenin boyı eğri” der. Oturan karı oğlan doğuramaz. Kadının iyisi arpadan aş yapar, kötüsü buğdaydan termaş yapar. Çocuksuz kadın, meyvesiz ağaca benzer. Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar. Atasını tanımayan Allah’ını tanımaz. Ulu sözü dinlemeyen, uluyakalır. Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu, kuzuyu) kurt kapar. Sarmısağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış. Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz). Köpeğin duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar(-dı). Kırkıktan sonra saza başlayan kıyamette çalar. Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir. Kadın kocasının çanğı, anasının sangıdır. İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur.

Mahrum bırakma

Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz. Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın. Tavşanı tazı tutar, çalımı avcı satar. Kocanın kabı ikiyse birini kır. El atına binen tez iner. Gece yağar, gündüz açar, yıl düz günlüğü; erkek söyler kadın susar, ev düzgünlüğü. Kızını kız iken övme gelin iken öv, gelin iken övme kucağı çocuklu iken öv. Kadın kocasına, adam hocasına gülmez. Kaynana: “Bahar güneşine gelinim, güz güneşine kızım otursun” dermiş. Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür. Kısmetsiz köpek, sabaha karşı uyuyakalır. Güzel bürünür, çirkin görünür.

Suçluluk duygusu yaratma

Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; kimi uzun der, kimi kısa. Kabahat (suç) öldüründe değil, öledendir. Eşek eşeği ödünç kaşır. Hırsızlık bir ekmekten, kaşpelik bir öpmekten.

Herkesin ettiği yoluna gelir. Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün. Kancık yalanmadan erkek dolanmaz. Kızını dövmeyen dizini döver. Vakitsiz öten horozun başını keserler. Açık gelen köy tutar, çeyizli gelen yer tutar. Al duvakla giren, ak duvakla çıkar. Koyunun bulunmadığı yerde keçiyeye Abdurrahman Çelebi derler. Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır. Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker. Gelin altın taht (kürsü) getirmiş, çıkmış (üstüne) kendisi oturmuş.

Egoyu okşama

Al elmaya taş atan çok olur. Elmas çamura düşse yine elmas. Oğlan gider it getirir, kız gider yiğit getirir. Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar. Ananın bastığı yavru incinmez. Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet. Sözü tok olanın kalbi pak olur. Aslan kükrerse beygir titrer. Yel kayadan ne koparır (alır, anlar, aparır). Yiğidin malı meydandadır. Yiğidin sözü, demirin kertığı. Yiğit yarasına yiğit katlanır. Yiğit yiğide at bağışlar. Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü. Meyveli ağacı taşlarlar. Küheylan at, çul içinde de bellidir. At ölür meydan (nab) kalır, yiğit ölür şan (namı) kalır.

Atasözlerinin kolektif metinler olmasından dolayı atasözlerini manipülasyon kavramı ile ilişkilendirirken kültürel manipülasyon ifadesini kullandık. Nitekim “temelde eğitime işlevi” (Solmaz, 2019, s. 390) ön planda olan atasözleri bireysel ve toplumsal anlamda bir kültürel tutum ortaya koyar, toplumun üyesi atasözleri vasıtasıyla bu kültürel tutumu edinir, benimser veya bu tutuma uymak durumunda kalır. Atasözleri ikili ilişkilerde kullanılan manipülasyon tekniklerine benzer şekilde psikolojik ve sosyal etki uyandırmayı amaçlar. Kültürel manipülasyonla ilişkilendirdiğimiz atasözlerinin bir kısmı doğrudan kişinin fiziki, sosyal veya psikolojik özelliklerine saldırı mahiyetinde bir negatif manipülasyon etkisini niteliğindedir. Egoyu okşama başlığındaki atasözü örneklerinde giriş bölümünde Umay Türkeş Günay’a atıfla ortaya koyduğumuz eleştirel bakış açısına uygun olarak şunu belirtmek gerekir ki geleneksel kültür dünyasında kolektif metinler üzerinden ortaya konulan tutum ve davranış önerileri her zaman olumlu yönde değildir. Bunun sebebi bazen kültürel kodların hatalı veya eksik olmasına bazen de atasözlerinde olduğu gibi geçerliliğini veya işlevini yitirmiş metinlerin bellekteki yerini korumasına bağlanabilir. Her iki durumda da metinlerin kültürel hafızada yer ediyor olması yerli veya yersiz kullanımlarına ve negatif tutum geliştirici etkilerine alan açar.

Atasözlerinde tespit ettiğimiz kültürel manipülasyon örneklerinin büyük bölümünün akrabalık ilişkileri veya ekonomik durumla ilgili olduğunu ifade edebiliriz. Duygu sömürüsü olarak “Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar.” örneğinde görüldüğü gibi fakirliğin sonuçları abartılarak her boyutuyla yansıtılmış; “Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.” örneğinde ise akrabalık ilişkilerinde erkeğin annesinin daima geri plana atıldığı vurgusu yapılmıştır. Manipülasyon tekniklerinden bir diğeri olan kurban rolünü oynama örneği olarak seçtiğimiz “Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.” atasözünde genelleyci bir şekilde oğlun babaya ona gösterildiği kadar ihtimam göstermemesi vurgusu yapılır. Yine bir diğer örnek olan “Öksüz oynaşa çıkmış, ay akşamdan doğmuş.” atasözünde ise aslında toplum içerisinde hoş karşılanmayan bir ilişki biçiminin öksüz kimsenin mağdurmuş gibi gösterilmesi için

kullanıldığı görülür. Atasözleri ile ilgili Aksoy'dan yaptığımız taramada manipülasyon tekniklerinden aşağılama ve provokasyonun en yaygın kullanılan teknik olduğu ortaya çıkmıştır. Bu grup atasözlerinde fiziki özellikler, cinsiyet farkları, sosyo-ekonomik sınıf gibi bir takım durumların aşağılama ve provokasyon yoluyla bir çeşit manipülasyon aracı olarak kullanıldığı görülür. “Kenarın dilberi nazik de olsa nazenin olmaz.” atasözünde sosyo-ekonomik olarak daha alt seviyedeki bir kadının nazik de olsa zarif olamayacağı ön yargısı vardır. “Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun.”, “Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz.” örneklerinde ise kız çocukları ve kadınlarla ilgili olumsuz tutum ve ön yargı görülür. İkili ilişkilerde yaygın kullanılan manipülasyon tekniklerinden birisi olan duygusal şiddet bizim burada kültürel manipülasyon olarak yorumladığımız atasözleri örnekleri içerisinde de bulunur. “Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz.” ve “Ulu söz dinlemeyen, uluyakalır.” örneklerinde bireyin mutlak şekilde büyüklerine tabi olması gerektiği yönünde, inançla ilişkilendirilerek etki yaratılır. Mahrum bırakma bir diğer manipülasyon tekniğidir. Taradığımız atasözleri içerisinde “Kızını kız iken övme gelin iken öv, gelin iken övme kocağı çocuklu iken öv.”, “Kadın kocasına, adam hocasına gülmez.” gibi örneklerin mahrum bırakma yoluyla manipüle etme şeklinde kullanıldığı görülür. Manipülasyon örnekleri içerisinde kültürel baskıyı en yoğun şekilde hissettirme yollarından birisinin suçluluk duygusu yaratma tekniği olduğu görülür. Seçilen örnekler içerisinde “Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.” gibi erkek çocuğu önceleyen kültürel kodun açık bir şekilde ortaya konulması en belirgin kültürel manipülasyon örneklerinden birisidir. Bir diğer örnekte ise “Gelin altın taht (kürsü) getirmiş, çıkmış (üstüne) kendisi oturmuş.” şeklindeki atasözünde gelinle ilgili genelleyici negatif bir tutum ortaya konulur. Manipülasyon yaparken kullanılan strateji ve teknikler kişi veya grup üzerinde daima negatif etki uyandırma yoluyla yapılmaz. Bu bazen de karşıdaki kişi veya grupla ilgili olumlu yönleri ortaya çıkartmak veya olumlama yapmak ya da olumlu sonuç verecek bir durumla ilişkilendirilerek yapılır. Bu bağlamda çok fazla atasözleri örneği bulunmakla birlikte yukarıda birkaç örneği sıraladık. “Al elmaya taş atan çok olur.” ve “Elmas çamura düşse yine elmas.” gibi atasözleri egoyu okşama tekniğinin kültürel manipülasyon örnekleridir.

Atasözlerinde kültürel manipülasyon aracı olarak toplumsal cinsiyetin, birtakım fiziki özelliklerin ve sosyo-ekonomik sınıf farklılıklarının genelleyici bazı ifadelerle kullanıldığı görülür. Zira insanın henüz çocukluk çağından itibaren toplumsal cinsiyetle ilgili “bir dizi kalıp davranışı” (Tekin, 2023, s. 569) atasözleri üzerinden edindiğini söylemek yanlış olmaz. Özellikle kadınlarla ilgili ön yargılı tutum yansıtan atasözlerindeki kültürel manipülasyon biçiminin geçmişin yaşam şartlarına bağlı olarak ortaya çıkmış olan bazı eğilimlerin atasözleri vasıtasıyla yaşaması şeklinde yorumlayabiliriz. Değişen sosyo-ekonomik koşullar, eğitim seviyesi ve kentleşme gibi unsurlar özellikle kadın hakları ile ilgili kültürel tutumların da dönüşmesini zorunlu kılar. Ancak söz konusu bağlamda atasözleri üzerinden bu dönüşüme direnen bir alt dilin korunduğu tespitini yapabiliriz. Geleneksel kültür yapısında kadınların tarım ve hayvancılık ekonomisine bağlı olarak geri planda oluşu veya ev ve bahçe tarımı etrafındaki hareket alanı aynı zamanda dar bir sosyo-ekonomik ve kültürel alanı ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak kadınların erkekler

karşısında güçsüz ve zayıf bir pozisyonda algılanması atasözlerine yansımıştır. Yer yer aşağılayıcı tutumlar birer kültürel manipülasyon aracı olarak atasözlerinde görülür. Türkçe Günay'ın yaptığı tespitler kadının geri plana atılarak erkeğin ve erkek çocuğun ön plana çıkartılması hususunda kültürel sebepleri açıklar. Ona göre; 20. yüzyıla kadar kadınların birey olarak toplumda kendi adlarına varolma hakları bütün dünyada yoktu. “Babanın, kocanın, erkek kardeşin, oğlun veya bir akraba erkeğin statüsü içinde var olabildikleri için kadınlarla ilgili düzenlemeler bu anlayışla onları korumak ve erkeklere sorumluluk vermek” (Türkçe Günay, 2009, s. 22-23) yönünde oluşturulmuştur.

Manipülasyon “yapılandırılmış, organize edilmiş ve planlı bir ikna edici” (Vlăduțescu, 2014, s. 41-47) etki biçim olarak bir iletişim eylemidir. Kolektif metinler olarak atasözlerine bakıldığında toplumsal ve kültürel birer etki aracı oldukları görülür. Atasözleri birer şema olarak “otomatik düşünce” üretir ve bu da “otomatik davranış” (Keser, Voltan-Acar, s. 4) ortaya çıkartabilir. Bu da günümüz modern kitle iletişim araçlarına benzer biçimde “standartlaştırıcı” (Köse, 2012, s. 334) bir kültürel yapı ortaya çıkarır. Ancak bu standartlaşma Türk kültürü açısından bakıldığında kentleşme, modernleşme, dijitalleşme, eğitim, insan hakları ve hukuk gibi çeşitli yönlerden bugünün toplumuyla çelişen durumlar ortaya çıkarır.

Sonuç

Atasözleri sözlü kültür ortamının kitle iletişim araçlarıdır. Bir taraftan topluluğun kendi içerisinde diğer taraftan da kuşaklar arası kültürel iletişimi sağlar. Tecrübelerle bağlı olarak gelişmiş olan değer, tutum ve davranış kalıpları atasözleriyle şifrenir ve birer kültürel kod olarak taşınır. Türk kültürünün temel metinleri içerisinde yer alan atasözleri, atlı-göçebe hayvancı yaşam tarzından tarım toplumuna geniş bir dönemi içine alan geleneksel toplum yapısını kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Yaygın şehirleşme ve kentleşme tarihi göz önünde bulundurulduğunda atasözlerinin doğal yaşam alanı olan sözel düşünme ve bellek yapısının halen canlılığını koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak değişen yaşam şartları, üretim-tüketim sistemleri, kentleşme, dijitalleşme, okullaşma ve eğitim, sosyal ve ekonomik koşullar, yazılı hukuk ve toplumsal roller gibi çeşitli etkenler atasözlerinin bir kısmının geçerliliğini yitirmesine yol açar. Başka bir ifadeyle geçmişin deneyimlerinden elde edilen öğüt ve önerilerin bir kısmı bugünün dünyasında işlevini yitirir. Bu durum atasözleri gibi Türk kültürünün diğer temel metinleri için de geçerlidir. Bu bağlamda geçmişin metinlerini eleştirel bir bakışta ele almak ve belirli bir süzgeçten geçirdikten sonra yorumlamak, yeniden üretmek ve yarına taşımak yapılması gereken ince bir kültür işçiliğidir.

İnsan ontolojik olarak içinde doğduğu toplumun kültürel yazılımlarını edinir ve o toplumun bu kültürel yazılımı icra eden ve geleceği taşıyan bir ferdine dönüşür. Bu süreç ise insanın algılarını kültürel müdahalelere açık hale getirir. Zira sözlü kültür ortamındaki temel eğitim araçları kolektif bellekten süzülen metinler, törenler, mekânlar ve diğer araçlardır. Atasözlerine eleştirel gözle bakarken söz konusu kültürel müdahaleleri manipülasyon kavramıyla ilişkilendirerek ele aldık. Belirli bir amaca yönelik olarak

psikolojik ve sosyal bir etki yaratma anlamına gelen manipülasyon bugünün dünyasında daha ziyade insanın ilişkileri ve kitle iletişim araçlarında kullanılır. Biz bu çalışmada sözlü kültür ortamında bir kitle iletişim aracı olan atasözlerini kolektif metin olmaları itibariyle kültürel manipülasyon olarak yorumladık. Sözlü kültür ortamında kolektif metinler bireyin kültürel inşasında çok önemli roller üstlenir. İnsanlığın bilinmeyen dönemlerinden itibaren yaşanan hayat şartları içerisindeki tecrübelerin sonuçları olan öğüt ve öneriler insan hayatını kolaylaştırıcı nitelik taşır. Toplumsal değerlere, kurumlara destek verme ve insanın eğitimine katkı sağlama işlevi üstlenen atasözlerinin bir kısmı genelleyici ve ön yargılı birtakım tutum, ifade ve tavırları da yansıtır. Bu tür atasözleri dönemin şartları içerisinde de benzer negatif kültürel manipülasyon araçları olarak yorumlanabilir. Bunlar içerisinde kadına karşı aşağılayıcı tutum veya duygusal şiddet içeren atasözleri her dönem açık manipülasyon araçları olmuştur. Bugünden bakıldığında ise değişen hayat şartları karşısında bu atasözlerinin kültürel bellekte varlığını sürdürmesi benzer tutumların hafızalarda yerini korumasına yol açar. Atasözlerinin tek yönlü bir iletişim aracı olması da bu durumda etkilidir.

Manipülasyon stratejileri ve tekniklerine uygun olarak yaptığımız taramalarda atasözlerinde kültürel manipülasyon örneklerinin çoğunlukla negatif manipülasyon oluşturma yönünde olduğunu gördük. Bu atasözleri arasında egoyu okşama tekniği ile yapılan pozitif manipülasyon mahiyetindeki atasözü örnekleri de bulunur. Yazılı metin üzerinden yapmış olduğumuz taramalarda elde ettiğimiz verilerin büyük bir kısmının gündelik dilde varlığına koruyup sürdürdüğü tespitini yapmak yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla bu kültürel manipülasyon aracı olarak kullanılan atasözlerinin psikolojik ve sosyal etki biçimleri de devam etmektedir. Hayat şartları değişmiş olmasına rağmen çeşitli konularla ilgili geçmişin negatif tutum ve davranışları atasözleri üzerinden bugünün toplum yapısında olumsuz birer yargı olarak varlığını korur. Atasözlerinin bireye toplumsal şemalar sunarak otomatik düşünce ve otomatik davranış üretebildiği düşünüldüğünde ise bu yargıların kültürel davranışlara dönüşebildiğini söylemek gerekir. Bu da geneksel metinlerin örtük ve bozuk işlevlerine örnek teşkil eder. Bu değerlendirmeleri yaparken elbette atasözlerinin tarihsel ve güncel bağlarını göz önünde bulundurmak ve kültürel değişim ve etkileşim biçimlerini dikkate almak gerekir. Konu ile ilgili daha geniş örneklem üzerinden araştırma ve inceleme yapmak mümkündür. Biz bu çalışmada bir eleştiri denemesi yaparak literatüre katkı sunmayı amaçladık.

Kaynaklar | References

- Aça, M. Yolcu M. (2017). Folklorlarda örtük ve bozuk işlev. folklor/edebiyat, C. 23(90), 49-60.
- Aksoy, Ö. A. (1988). Atasözleri ve deyimler sözlüğü I - Atasözleri sözlüğü. İnkılap Kitabevi.
- Assmann, J. (2015). Kültürel bellek (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı.
- Avacı, C. (2014). Türk atasözlerinde borç ve borçluluk. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 28, 61-68.
- Avacı, C. (2021). Atasözlerinde nesnel zaman “bir sözlü kültür okuma denemesi. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 20(2), 997-1011.
- Bascom, W. R. (2010). Folklorun dört işlevi (F. Çalış, Çev.). M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır (Ed.), Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2 içinde (s. 71-86). Geleneksel Yayınları.
- Björnsson, G. (2016). Outsourcing the deep self: deep self discordance does not explain away intuitions in manipulation arguments. Philosophical Psychology, 29(5), 637-653.
- Buss DM, Gomes M, Higgins DS, Lauterback K. (1987). Tactics of manipulation. Journal of Personality and Social Psychology, 52(6), 1219-1279.
- Cialdini, R.B., Goldstein. N. J. (2004). Social influence: compliance and conformity. Annu. Rev. Psychol, 55, 591-62.
- Çalışkan, O. (2021). Manipülasyonun mantık boyutu: akli çelmek. Çarpıtılmış Gerçekliğin İnşası Cilt 1 Medya ve İletişim Mesleklerinde Manipülasyon içinde (s. 29-48). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Geleneksel dünya görüşü veya halk felsefesinin halkbilimi çalışmalarındaki yeri ve önemi üzerine bazı tespitler. Milli Folklor, 12(45), 12-14.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü. AKM.
- Darren, B. (2020). Dark psychology secrets & manipulation techniques. VisionLight LTD.
- Duman M. (2012). Türk Atasözlerinde Ölüm. Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı Ed. Alimcan İnyet-Zeki Kaymaz. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, ss. 97- 108.
- Elçin, Ş. (1993). Halk edebiyatına giriş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Elitaş, T. (2022). Dijital manipülasyon ‘deepfake’ teknolojisi ve olmayanın inandırıcılığı. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(49), 113-128.
- Erden Çınar, S., Yazıcı, S. ve Tekiner, B. (2022). Beliren yetişkin ilişkilerindeki manipülasyonlarda aidiyet hissinin gücü. Toplum ve Sosyal Hizmet, 33(1), 97-112.
- <https://doi.org/10.33417/tsh.931055>

- Fischer, A. (2022). Then again, what is manipulation? A broader view of a muchmaligned concept. *Philosophical Explorations*, 25(2), 170-188. <https://doi.org/10.1080/13869795.2022.2042586>
- Halbwachs, M. (2017). Kolektif hafıza. (B. Barış, Çev.). Heretik Yayınları.
- Hurn, A. (2019). Manipulation: dark psychology to manipulate and control people. Independently Published.
- İnceoğlu, M. (2010). Tutum algı iletişim. Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- Kayra, O. K. (2003). Atasözlerinde anlam kaymaları, zamana bağlı anlam ve coğrafi mekân kayıpları. *Millî Folklor*, 15(60), 117-127.
- Keser, N., Voltan-Acar N. (2013). Türk Atasözlerinde Bilişsel Çarpıtmalar. *Akademik Bakış Dergisi*, S. 35,, 1-20.
- Keskin, A. (2019). Halkbilimi çalışmalarında disiplinlerarasılık: “neden”, “ne zaman”, “nerede” ve “nasıl”?. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(28), 925-944.
- Köse, H. (2012). Popüler kültür bağlamında Frankfurt Okulu ve kültürel manipülasyon tezi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 11,327-336.
- Lippmann, W. (1998). Public opinion (with a new introduction by Michael Curtis). Transaction Publishers.
- Merleau-Ponty., M. (2016). Algının fenomolojisi. (Emine Sarıkartal ve Eylem Hacımuratoğlu, Çev.). İthaki Yayınları.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Ong, W. J. (2013). Sözlü ve yazılı kültür sözün teknolojileşmesi. (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) Metis Yayınları.
- Oy, A. (1972). Tarih boyunca Türk atasözleri. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sanders, B. (1999). Öküzün A’sı. (Ş. Tahir, Çev.). Ayrıntı.
- Solmaz, E. (2019). Türkmen Atasözlerinde Kadın ve Kadın Algısı. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(2) 389-401
- Tanrıkulu, T. (2011). Türk atasözlerinde gerçeklik terapisi. *Millî Folklor*, 23(90), 86-92.
- Taşdelen, V. (2013). Felsefe kültürü ve sözlü geleneğin imkânı. *Turkish Studies*, 8(12), 1283-1296.
- Tekin, F. (82023). Türk Dünyası Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet: “Kadın”, “Erkek”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 23(2) 543-572.
- Tutar, H. (2016). Zihin menajerliği veya “normalleştirme istasyonları” olarak örgütler. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 94-107.
- Türkeş Umay, G. (2009). Türk kültürüne eleştiri. Akçağ.

Vlăduţescu, Ş. (2014). Actants of manipulative communication. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 40, 41-47.

Yılmaz, H. (2018). İnsan ilişkilerinde manipülasyon ölçeği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 449-467.

URL 1: <https://sozluk.gov.tr/> 27.10.2024